

INTERVJU SA MIHANE SALIHU BALJOM

Priština | Datum: 9. mart, 2018

Trajanje: 130 minuta

Prisutni:

- Mihane Salihu-Balja (Intervjuisana)
- Aurelja Kadriu (Vodila intervju)
- Donjeta Beriša (Kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi Deo

Aurelja Kadriu: Molim Vas, predstavite se, ime, prezime, i ako nam možete reći nešto o Vašim uspomena iz ranog detinjstva. Vaše poreklo, okruženje u kom ste odrasli?

Mihane Salihu-Balja: Ja sam Mihane Nartilj Salihu Balja. Rođena sam u Prištini i odrasla sam u naselju Kodra e Trimave [Brdo hrabrog], ranije poznato kao Vranjevac. Potičem iz obične porodice, da kažem uslovno. Najstarija sam od dece u porodici, ima nas šestoro. Jedna posebna stvar u vezi mene je to što sam odrasla u kući moje majke, i taj mentalitet, to karakteriše moje detinjstvo. Inače, bila sam razmaženo dete, vrlo dinamična, buntovna i radoznala. Ali zbog okolnosti u kojima sam odrastala, nismo imali mnogo bliske rodbine.

I uz odsustvo tetaka i stričeva, pronašli smo zamenu negde drugo, kod naše šire rodbine sa mamine strane... i tako sam ja odrastala. Mislim, biti prvo dete, razmjišljati uz pritisak da postanete dobri, hrabri, sve, jer sestre i braća prate vaš primer. Postoji jedan moto koji me je vodio celog života, "Gde god prvi točak ide, drugi ga prate". I možda nije dobro imati takav pogled ali to je bio generalni mentalitet tokom '70ih kad sam rođena i kad sam odrastala. Krenula sam u prvi razred škole '79-'80. godine, u osnovnoj školi Zenel Hajdini...

Aurelja Kadriu: Možete li da zastanete malo, molim Vas... Izvinite, ko je još bio deo Vaše porodice?

Mihane Salihu-Balja: U mojoj porodici, bili su moji roditelji, i imali smo... Moje tri sestre, dva brata i ja. Znači, šestoro dece. Živeli smo u kući moje mame. Moja mama je jako mlada ostala bez roditelja. Bila je jedinica i dakle njeno nasleđe je bilo, ovo je jako zanimljivo... Njen otac, moj deda je preživeli, ratni zarobljenik iz Nemačke, sa drugačijom etničkom mešavinom od drugih. Nakon povratka, posle Drugog svetskog rata kad se vratio iz koncentracionih logora u Nemačkoj, upoznao je i oženio moju baku. Ona je takođe imala jako zanimljivo životno iskustvo, i ona je preživela Drugi svetski rat. I oni su samo imali moju mamu, jedino dete.

Moja mama je odrasla u selu Propaštica, u brdskom kraju Goljak. Iako nisu prvobitno odatle, oni su se selili često. Kad je imala 16 godina, oni su se preselili u Prištinu. Moja mama se udala sa 18 godina, i ja sam rođena nekih četiri-pet godina kasnije. Šta je zanimljivije je na dan kad sam rođena, moji majka i

otac su se vratili, zapravo je bila više odluka mog oca, oni su odlučili da se vrate da brinu o zdravlju roditelja moje mame jer su bili bolesni i nisu imali... dakle zato sam odrasla u kući moje majke. U stvari, na dan kad sam rođena, iako moji roditelji nisu bili toliko srećni, iako su me čekali jako uzbuđeni, taj dan je obeležen kao dan kad je moj otac napustio svoje roditelje da bi se brinuo o roditeljima svoje žene.

I mi pričamo o '70ima, kada je takav mentalitet stigmatizovan od strane društva jer su sinovi morali da brinu o svojim roditeljima. Ali, zbog toga što moja mama nije imala ni brata ni sestru... Dakle, jako malo pamtim svoju baku i dedu, jer su preminuli posle nekog vremena. Mislim, bila sam jako mala kad su preminuli, dve i po godine, možda tri. I to je to, što se tiče detinjstva.

Šta pamtim iz detinjstva je ta potpuna sloboda da se igram u bašti. Imali smo malu kuću sa baštom. Naš svet unutar ograđene bašte, jer zidovi nisu bili visoki, ali bile su neke limene ograde. Uglavnom pamtim te male kapije, koje ne vode na ulicu nego kapije koje povezuju komšije. Nekako, mogli ste da odete iz jedne kuće u drugu, treću, četvrtu, petu, kroz bašte drugih ljudi.

Možda kao dete, bilo je zanimljivo jer smo pravili probleme i bežali kroz ove kapije, nismo morali da idemo kroz ulicu, iako je ulica bila prosečna uska ulica Prištine sa blatom, ne asfaltirana. Nismo čak imali ni kanalizacioni sistem, pričamo o tom vremenu... I kao dete, nikad ne razmišljate zašto postoje ove kapije, ali sam znala da su ih koristile žene iz raznih kuća da idu u druge kuće, ili da piju čaj ili da se druže... nekakva druženja.

Male kapije su simbol mog detinjstva. To je drugačija komunikacija, kretanje kapije. Jer kad smo išli negde, obično je bio veliki ulaz gde zavisno od toga gde ste išli, vrata su bila visoka, zatvorena, imala su nekakvu sponu i morali smo da kucamo, onda bi neko otvorio vrata. Porodice su imale ljubimce, pse, bilo je vrlo problematično kucati na glavna vrata jer smo morali da pazimo ako je pas vezan ili ne. I toga se uglavnom sećam iz detinjstva, malih kapija koje vode iz jedne kuće u drugu.

Zašto pominjem male kapije, jer tek kasnije '85, '86, '87... Svaki put kad su bili protesti, kad sam ja bila aktivno uključena svojevolejno ili ne, jer može biti da sam bila uhvaćena u protestu na ulici na putu od kuće do škole... male kapije su bili spas za one koji nisu imali fizičke snage da se suočavaju, uslovno da kažem, policijsku torturu. Jer su ljudi koristili te male kapije da spasu ljude koji idu...

I sećam se kada je u mom kraju tokom '80ih, u ulici u kojoj sam živela, obično smo imali probleme zbog policijskih racija po kućama, da li zbog aktivizma ili zbog ljudi koji su živeli tu ili zbog raznih stvari. I samo zvižduk je bio dovoljan da se otvore male kapije i dok je policija pregledala glavni ulaz, omladina, većinom muškarci, su bežali kroz ove male kapije.

Ovo je zanimljiva uspomena o kojoj nisam imala priliku da pričam ranije. A pozitivni efekat, možda ima veze sa percepcijama ljudi. '91. '92. '93. kad je pritisak policije da skupi omladinu i da ih odvede u vojsku bio veći... za mene, ove male kapije su bile spas za toliko puno ljudi jer je akcija skupljanja omladine počela u drugoj ulici, i kapije bi se odmah otvarale tako da ljudi mogu ići iz jednog dela ulice u drugi.

Institucija, da kažem uslovno, malih kapija više ne postoji u ulicama i naselju u kom sam odrasla. Nove konstrukcije zauzimaju mesto, drugačija je situacija. Nažalost, nijedna nije sačuvana. Ako gledate sa ove tačke gledišta, deluje kao da je bilo jako funkcionalno, iako je u to vreme imalo potpuno drugačije značenje. Mislim, isključivo se koristilo zbog bliskih odnosa među komšijama i uglavnom su ih možda koristile žene jer su one bile kod kuće a ulica je bila nekako zabranjeno mesto za žene. Zato što, kad dve žene pričaju na glavnom ulazu kod ulice nije bilo poželjno ponašanje i one su odmah bile etiketirane. I, u društvenom smislu, žene su preživljavale kroz druženja na tim malim kapijama, što nije imalo veliki značaj u to vreme.

Iz detinjstva se još sećam da nam nije bilo potrebno puno za zabavu. Igrali smo se sa lutkama koje smo sami pravili od papira. Sećam se igre Partizana i Nemaca, tada je bila jako popularna, tek kasnije shvatam da je bila kao neka dogma, bilo je frustrirajuće za nas decu. Ali, te stvari su svi radili tako.

Sećam se igre Tetke. Nekako nesvesno, kroz igru smo učili o tome kako treba da se ponašaš kao žena. Morate da slušate, da budete pažljivi, morate da kuvate, čekate ljude, čistite, perete. Sećam se tih stvari i takođe ručnog rada. Žene koje sede da rade sa *xherxhefom*¹ i iglom, iako se ovde u Prištini taj krug zove *kasnak*. Sećam se moje bake sa tatine strane, ona je isto plela. Vunene čarape, prsluke i bluže, iako ih nismo zvali bluže nego džemperu tada. I kombinezoni, bilo je zanimljivo što su i oni ručno rađeni.

Sećam se toga jer su se bavile kućnim poslovima ceo dan, brinule su se o deci, kuvale i čistile. A čim su stale da popiju kafu ili nešto, kad su deca otišla da dremnu ili da spavaju noću, one bi uzele da pletu. Stvarale su jako zanimljive radove, ručne radove čija se vrednost danas izgubila. Sećam se miljea, ili drugih stvari koje su pravile tako strastveno, u svim bojama. I kako je igla pravila zvuk kao *tik tik tik* {onomatopeja}, tako je bilo. Ovoga se sećam uglavnom jer nije bilo druge zabave.

I da, zvuk radija. Zvuk radija je uvek bio prisutan tokom mog detinjstva. Jer bila je i televizija, ali ili nije bilo dobrih dečijih programa ili su bili drugi programi i vesti... Moja mama bi uključila radio, sećam se radija *Kukësi* kao dete a kasnije kad sam odrasla, kad sam bila drugi ili treći razred, sećam se i Radio Prištine. To je moje detinjstvo, i isto se sećam da je bilo toliko učenika u jednoj učionici, možda nas je bilo 45-46 u prvom razredu. I oblačili smo se jednostavno, bili smo zbunjeni u prvom razredu. Bili smo zbunjeni zbog učitelja i svega. Jer su nam rekli: "Ne smete da pravite galamu u školi, možete kod kuće ali ne u školi".

To pamtim, možda ima još jedan trenutak, bilo je hladno, bilo je leda... Sećam se dugih zima u Prištini. I kad se ceo kraj, sva deca iz naselja bi se organizovali od železničke stanice Hani i Dilit, polili bi vodu po tome da bi se zaledilo preko noći. Bio je maraton klizanja. Zvali smo ih *sliquka*, to su bile male klizaljke, male klizaljke za stopalo koje smo pravili od plastičnih pakovanja, uglavnom od Koka Kole ili Pepsija ili Jupija, ne znam od čega su bile. Iako je najveća briga bila da li ćemo naći najbolje klizaljke, naći plastiku negde, jer je tada bilo teško naći. Morali smo da ih isečemo pravilno, polijemo

¹ Xherxhef, takođe poznat kao *kasnak* ili *kosnak* je drveni krug korišćen za šivenje vezom.

vrućom vodom da bismo mogli da ih savijemo kako želimo i da bi se klizale, onda da ih zavežemo za stopala. Tako da, bio bi red dece, možda 150-200 dece.

Kosristili smo prostor za koji vam danas treba dva minuta da pređete peške, ali nam je tada delovalo dugačko jer je bilo oko 200 metara nizbrdo. Sećam se kako smo čekali u redu da se klizamo niz led. I bila je publika, vriska... Isto pamtim da nije bilo puno kola, i kad bi voz prošao... Eh, kad bi voz prošao, bilo je pet minuta tišine, niko se nije pomerao jer smo se plašili da nećemo moći da stanemo pre pruge i bio je strah, kad voz prolazi, znate, može da vas smrska.

To su bili zanimljivi trenuci. Još se sećam i galame koju bismo pravili pre ulaženja, ili ujutru pre izlaženja napolje, onda pre ulaženja unutra jer nismo hteli da idemo kući. Onda sećam se žena iz moje ulice, koji bi nam govorele: "Da Bog da ovo, da Bog da ono"... Znam da nisu imale loše namere, to je samo bio izraz za frustraciju. Jer jadne one, morale su da rade ceo dan i onda da pokupe decu noću. A bio je problem da nas vrate kući noću jer smo hteli da ostanemo napolju, ali naša ulica nije bila osvetljena, kažem dok nisam napunila devet godina, onda se situacija promenila.

Aurelja Kadriu: Pomenuli ste Vašu babu i dedu da su preživeli Drugi svetski rat, možete li nam reći malo više o tome? Možda uspomene koje ste čuli od Vaše majke, pošto ste nam rekli da niste živeli sa babom i dedom jako dugo?

Mihane Salihu-Balja: On je bio taoc tokom Drugog svetskog rata. Bio je jako mlad, oko petnaest, šesnaest godina. I preživeo je zbog svog izgleda, jer je bio visok. I kad ga je neko pitao koje je nacionalnosti, Albanac koji je bio s njim je rekao: "On je Muhammadan²" Ali se zove Adam, i iz tog imena, on je Adem. Dakle, preživeo je zahvaljujući nekome ko im je rekao da je on muhammadan, jer je bio belji, bio je drugačiji.

Sećam se iz priče da su mi rekli o preživljanju mog dede kad su prelazili Sloveniju, jer su bili uhvaćeni u Bosni, bili su praćeni. Kad su prošli Sloveniju, jer moj deda je govorio slovenske jezike, ali ne germanske. Jeli su žive krompire i preživljavali na razne načine. Posle prelaska Slovenske granice, krećući se ka Austriji tada... posle toga, smatralo se da je moj deda izgubljen, njegova porodica ga je oplakivala, oni su znali da je on mrtav jer nisu imali komunikaciju s njim pet godina, nisu znali da je živ. Muke mog dede su te što je završio u delu koji se kasnije zvao Republika Istočne Nemačke, ona federalna.

Još nešto čega se sećam je to što mi je rečeno u poslednji čas, viši Nemački vojnik ga je zamolio da odvede ćerku u federalni deo, koji je bio pod Američkom kontrolom. I priča da su kolica išla kroz vruć butan, katran. Mislim, ima ulica kroz koju niko ne sme da prođe a on je prošao. Onda se vratio na Kosovo, pronašao svoju porodicu, prvo je našao svoje sestre. Vratio se da živi u mestu gde je odrastao.

Šta je jako zanimljivo je to što nikad nije kompenzovan za status ratnog taoca u Nemačkoj. Mislim, umro je '76. i niko nije dobio materijalnu kompenzaciju jer je on bio ratni taoc u Nemačkoj. Zašto se

² Muhammadan - odnosi se na Muslimane, izvedeno od Muhammad, Muslimanski prorok.

ovo desilo, ne znam. Nije da nije bilo pisanog svedočenja ili... ali, takav je život. Možda politika, možda drugačija situacija o kojoj ne znamo. Šta znamo je to da on nije imao ni penziju ni materijalnu kompenzaciju. Iako, ljudi koji su bili ratni zarobljenici tada su dobijali kompenzaciju u bivšoj Jugoslaviji.

Ne sećam se puno njegovih priča a moja mama ne priča o tome puno. Možda je imala razlog, htela je da nas poštedi bola, emocija, stresa i straha. Ali, priče su uglavnom bile bolne o tome kako je preživela i tako dalje, kako je naučio nemački brzo.

Dok je moja baka sa mamine strane, priče koje su mi pričali o tome kako je preživela rat, kako je preživela rat i nasilje. Nasilje kom je bila izložena u porodici kod koje je bila tada, kako su razni vojnici maltretirali žene i muškarce, oni su im palili kuće i uzimali njihovu odeću. Oni su pljačkali i mučili ih na razne načine... Ovo nije zapisano i to je nagori deo, jer obično priče o preminulima se pričaju, ljudi ne govore ništa loše ni dobro o njima. Uz činjenicu da moja mama nema ni brata ni sestru, to je bilo nešto s čim nije htela da tereti decu tužnim pričama. Pokušala je da preživi u okolnostima u kojima je bila. I to je priča iz prošlosti.

Dok je moj deda sa tatine strane bio vojnik u to vreme, preživio je masakr u Baru³ i na Sremskom frontu⁴. Ali on nikad nije dobio kompenzaciju za to, u arhivima koji su pravljani piše da je bio vojnik kralja Zoga. Ovo protivreči onome što sledi, sledi, sledi narodu, individualcima. Preživeti barski masakr, uspeti pobeći u Istru i onda preživeti sremski front takođe, što je bio veliki rat... i ostati bez ičega na kraju, to je, ja bih rekla, to je raspeće ljudi koji su ga nosili.

I onda baš jer su rekli da je vojnik kralja Zoga, nije imao nikakve privilegije, nije imao radno mesto, nije bio prihvaćen u sistemu. I njegova deca trpe posledice. Mislim, mi pričamo o velikom siromaštvu tada, ne samo za njega nego svakoga. I nedostatak prilike da obrazuje svoju decu jer oni koji se ne slažu sa partijom, nisu mogli da obrazuju svoju decu. Ukratko, tako je to bilo.

Onda moj otac je četvrto dete, drugo dete iz porodice sa petoro braće i troje sestara, od osmoro dece od moje babe i dede sa tatine strane. Ali on nije išao u školu zbog materijalnih prilika njegove porodice, tako da je služio porodici. I kad je napunio šesnaest godina prestao je služiti svojim pokroviteljima, krenuo je da radi u građevini i onda je radio na pruzi. To je bilo vreme kad je počeo sa obrazovanjem, bile su posebne škole za radnike.

Moj otac je znao... možda danas nema ekvivalent ovome, ali je bio profesionalac u železničkom transportu. Mislim, završio je škole, završio je... u to vreme, imali su obavezno obrazovanje i ispite. Danas, on bi bio priznat kao inženjer železničkog transporta. Ali oni nisu imali ovu titulu tada. I šta mu je bilo zanimljivo je to što je moj otac otušten sa vodeće pozicije zbog svoje vere. Hteo je da zadrži

³ Takođe poznat kao masakr u Tivru (sadašnji Bar, Crna Gora), bilo je masovno ubijanje albanskih regruta sa Kosova od strane Jugoslovenske partizanske vojske 1945. godine.

⁴ Sirmijumski (Srem) Sremski front je bio front stvoren povlačenjem Nemačke trupe na severo-zapad Jugoslavije, krajem oktobra 1944. Prekinut je u aprilu 1945.

svoju veru i izjavio da se neće odreći vere zbog partije i oni ga nisu unapredili, zapravo, smakli su ga sa vodeće pozicije, bio je vođa lokomotiva, i odatle, postao je prosti radnik, u održavanju.

I tako se to nastavljalo posle nekog vremena, opet se vratio na posao, ali ne u svojoj profesiji, ne kao vođa lokomotiva. Radio je na prugama jako dugo i na kraju, mislim posle '99. ostao je bez posla kao većina ljudi. Posle rata, nije dobio nikakvu penziju ni ništa i umro je i poneo sve životne brige s njim. Mislim, bez penzije, bez prilike da se odvoji od posla, iako je radio 45 godina. To je to.

Dok je moja mama, moja mama je završila osnovnu školu. Rođena je '50. I bavila se našim odrastanjem od prvog dana. Mislim, ona je glavna motivacija da mi odrastemo i da se obrazujemo, možda njen jedini užitek u životu se može meriti nečim što je njeno šestoro dece završilo školu i fakultt. Troje od njih imaju master diplome dok troje samo diplome. Ali kao svaka majka, nikad nije zadovoljna našim uspesima i ima očekivanja da njena deca zaslužuju najbolje.

Ona je sad razočarana jer je većina nas nezaposlena (smeje se) i to je teret za našu majku, teret jer možda nema šansu da uradi nešto više. Iako nije njena krivica, ali kao majka, oseća teret. Želi da deci bude bolje, da imaju više, često se šalim s njom, pošto ima nećake i bratanice, njeno srce je puno. Oni su najbolji za njih, nikad ne viče na njih, nikad ne kaže "ne" njima. Nikad ne kaže: "Nemoj" njima. Za nas, bilo je skroz suprotno.

Ona često kaže da mi to ne razumemo i mi ćemo samo videti stvari drugačije kad budemo na njenom mestu. Ali iz moje tačke gledišta, bilo mi je jako čudno kako osoba koja je bila toliko stroga može da bude tako nežna sa unucima. Ona ih pušta da rade šta god hoće, to je možda jedina promena koju mogu da primetim.

Aurelja Kadriu: Zbog koje religije je Vaš otac otpušten?

Mihane Salihu-Balja: Moja porodica potiče iz mešane porodice. Moj otac je umro kao musliman i bio je otpušten iz partije zbog ramazanskog posta. Moja majka je albanska Jevrejka. U mojoj porodici, odrasli smo sa raznim verama. Većina dece je krštena, pa možda, rekla bih da smo zanimljiva mešavina različitih kultura. Jer na kraju dana, vera je vrlo individualna, ali uzeti u obzir da smo odrasli u okruženju koje je zvanično bilo drugačije i nezvanično drugačije, šansa da biramo je bila veća, ali je bilo i teže. Iako, odrastajući u okruženju gde su vaši rođaci druge vere, i imate priliku da odaberete nešto drugo nije baš... tada nije bilo baš prihvatljivo.

Ali na kraju dana, sada svi pričaju isti jezik i velike šanse su se dešavale tako da je više prihvatljivo. Iako, sada, postoji puno razlika. Jer tada, svi smo jeli u istoj porodici, bilo je raznih praznika tokom kojih bi se okupljali. Praznik nije bio bitan, nama je bilo bitno da smo zajedno. Sada je protokol malo drugačiji, ali smo mi još uvek dobri (smeje se), još smo dobri.

Aurelja Kadriu: Možete li nam reći kako je bilo odrastati u mešovitoj porodici, iako je [vera] individualna, verujem da je bio i kulturni efekt?

Mihane Salihu-Balja: Meni je bilo zanimljivo jer smo imali toliko puno praznika. Ništa nam nisu nametali, to moram da naglasim, bili smo slobodni da budemo ko god smo hteli da budemo. Bilo je trenutaka kad smo oklevali, plašili smo se ljudi koji su nas okruživali, mislim, da nećemo moći da iskazujemo našu veru... Ali želim da kažem da sam zahvalna mojoj mami koja nije vršila pritisak na nas. Nije nam rekla: “Morate da budete ili ovo ili ono...” Ali se konformisala kulturnim mentalitetom ljudi oko nas. I razumem je, jadna ona morala je da preživi i nije vršila pritisak na nas.

Pamtim razne praznike, pogotovo Eid, ceo komšilluk je pravio baklave, kao i moja mama. Onda drugim praznicima, mama je kuvala posebnu hranu, nije pravila veliku frku oko toga, bilo je zanimljivo. Sećam se septembarskih praznika. Praznik novog hleba kad smo kuvali grožđe i žito i sve to. Nama je to bilo zanimljivo, “Oh doći će baba i deda...” I bilo je interesantno. Tek kasnije smo shvatili da je to skroz drugi običaj, pečenje hleba, lomljenje hleba rukama, kuvanje žita, kuvanje i lomljenje oraha. Jer oni nisu lomili orahe za Eid, lomili su ih da bi ih koristili za baklavu, ali ih nisu stavili na *sofru*⁵. Znae, odrasla sam u Vranjevcu, nismo imali stolove kao danas.

Imali smo prostora za istraživanje, da upoznamo religiju generalno, i to nam je pomoglo, omogućilo nam je da napravimo sopstven izbor. Za mog oca je bilo: “Ti si Albanac...” i tu se završio razgovor. Mislim, “Postoji Bog, postoje ljudi, bili smo drugačiji, sada smo ovakvi...” ali na kraju, tradicija je jača od religije.

Krenula sam da istražujem religiju kad sam bila jako mlada. Prvo zbog ateizma i bunta, onda jer sam htela da vidim razlike i sličnosti između određenih uverenja. Tako da, sve knjige su bile deo kulture u našoj kući. Iako često nisu bile na albanskom. Tako da debata o religiji je uvek bila užarena. Nismo se protivili jedni drugima, ali smo imali drugačija teološka objašnjenja tada.

Tako da je to bio razlog što sam počela, i što sam htela da znam više. Danas imam dvoje dece koji su kršteni u crkvi. Ali ja ih neću nužno terati da naprave moj izbor. Govoriću im o raznim religijama i dati im priliku da odebere. Oni su sad tako mali da nemamo običaj koji bi ih terao da odaberu ili ovo ili ono samo zato što njihovi roditelji...

Drugi deo

Aurelja Kadriu: Da li je postojala jevrejska zajednica tada?

Mihane Salihu-Balja: Bilo je jako malo Jevreja u to vreme tako da je utešna zajednica kao ta... ali nismo bili deo toga nikada. Više se pratilo putem tradicije i drugih stvari, ne na oganizovan način. Jer nije postojala sinagoga. Bila je velika porodična veza, mislim, nije bilo, nisu imali... Kasnije kad sam istraživala zbog radoznalosti, saznala sam da je postojala jedna, ali su oni otišli tokom ‘70ih.

Mislim oni nisu bili organizovani. Mislim, bilo je individualaca koji su bili deo različitih porodica da li putem braka, nasleđa ili drugim načinima. Ali onih koji su pričali albanski je bilo jako malo.

⁵ Nizak okrugli sto za ljude koji se okupljaju na zajedničkim večerama, sedeći na podu.

Aurelja Kadriu: Možete li nam pričati o prazničnoj atmosferi, o mnogim praznicima koje ste imali u porodici? O Vašim uspomenuama...

Mihane Salihu-Balja: Kažem vam, bilo je zanimljivo. Kad je nastupio Eid, svi su pravili baklave, kao i moja mama. Bio je još jedan praznik i imali smo drugačiji kolač... ili praznik novog hleba, imali smo kuvano žito, imali smo grožđe. Bilo je zanimljivo jer smo se okupljali a ne zbog nekog praznika. Sećam se druga dva trenutka u porodici, obred obrezivanja za moju braću i trenutak kad postanete žena (smeši se). Trenutak početka menstrualnog ciklusa devojke, imali smo posebnu večeru, specijalnu večeru. Sećam se ovoga. Sve moje sestre su imale posebnu večeru. Moja braća su imala večeru, ali ne verski obred. To je bilo nešto što nas obeležava unutar porodice. Mislim, bilo je nešto posebno.

I kolači s orasima. Oni su bili... ali nisu bili bakvale. Onda jabuke s medom, bile su još jedan trenutak koji nismo... "Danas imamo jabuke s medom..." Ali na primer, nismo pili vino u mojoj porodici, nismo koristili vino. Tako da je bila zanimljiva mešavina.

Aurelja Kadriu: Možete li nam pričati o tome kad ste krenuli u školu, to je druga faza socijalizacije?

Mihane Salihu-Balja: Socijalizacija je bila teška u tom krugu, jer smo živeli u maminoj kući. Nismo bili baš prihvaćeni u krugu. Morala sam da se borim za preživljavanje u školi. Morala sam da učim puno da postanem bolja, nije bilo puno pritiska do četvrtog, petog razreda možda, osim toga kako se oblačimo. Mislim, mi smo deca radničke porodice nezaposlenih ljudi tada. Uvek pričam o onima koji su odrasli u *Kodra e Trimave*, ne pričam o onima iz centra, koji iako nisu tako daleko, imali su vrlo različit stil života zbog ekonomskih uslova, zbog prilagođavanja porodica, odnosa unutar porodice... Mislim, za mene, prva godina srednje škole je gde su društvene promene počele za mene.

Išla sam u gimnaziju Ivo Lola Ribar, koja se sad zove Sami Frashëri i bila je smatrana za elitnu školu, za one koji su talentovani i bili povezani sa vodećim strukturama. Nije bio prijemni ispit ali se spisak pravio prema poenima i uspehu, tako da sam imala sreće da se upišem. Učila sam u odseku programiranja tada, bili smo prva generacija četvorogodišnjeg sistema u gimnaziji. I bila sam deo jako dobrog odeljenja, gde su učenici bili raznovrsni, mislim, nije bilo samo dece elite nego i dece običnih radnika, raznih profesija.

I sećam se pošto je imala odličnu reputaciju kao gimnazija, morali smo da radimo jako puno. Bilo je nemoguće dobiti dvojku ili trojku jer ste gubili... cilj je bio da uvek budemo bolji. A ja sam imala sreću da budem deo jako dobrog odeljenja gde je bilo učenika iz raznih porodica i krugova. U mom odeljenju, bilo je učenika ne samo iz Prištine nego iz okoline, tako da je to stvaralo neku ravnotežu između bogatih i siromašnih.

Mnogo se smejem kad razmišljam o tome kako je Viktor Hugo meni bio promoter, s njegovom knjigom *Les Miserables*. Mi smo se jako mučili, nažalost postala sam deo generacije koji su doživeli etničko razdvajanje⁶ u školama, mislim kad je škola podeljena, prva smena pripada...

Aurelja Kadriu: Izvinite, koje godine ste išli u srednju školu?

Mihane Salihu-Balja: '86-'87.

Aurelja Kadriu: U redu.

Mihane Salihu-Balja: '86, '87. da, jer sam završila '90, '91. završila sam srednju školu školske godine '90, '91. i onda je krenulo etničko razdvajanje. Bila sam deo vremena kad su se dešavala otrovanja⁷ u osnovnim i srednjim školama. Mislim, ja sam tad bila u srednjoj školi. I mučenja '86, '87, '88, štrajk rudara, razni protesti. Bila sam deo rasta i sećam se protesta i demonstracija '81. jer nam nisu dozvoljavali da idemo u školu i bilo je buke, bio je konstantni alarm i helikopteri su leteli jako nisko, mali avioni, ili šta su već bili... gas, otrov koji je bačen, suzavac koji su bacali iz helikoptera i razne jedinice.

Pošto se protest odvijao u centru grada, ljudi su bežali kroz Vranjevac, kroz *Kodra e Trimave* i policija ih je jurila i bacala suzavac na njih. Mi smo bili jako, ja sam bila mala, imala sam osam godina, sedam-osam godina ali se sećam toga jer smo bili bombardovani raznim informacijama od ljudi tada. Sećam se kako su učenici bežali i razni učenici su živeli kod nas tada, rođaci iz okoline su došli da žive kod nas.

I sećam se razgovora studenata: "Ovo je loše, postaće još gore. Moramo da imamo republiku ali neće postati republika, ne, mora da bude u drugom obliku..." Dakle, znam priču o otporu od ranog detinjstva. Ali ja sam nastavila sa aktivizmom tek kasnije '88, 89. godine.

Želim da pričam o pokretu Pomirenja krvne osvete, ali prvo su bili protesti '86, '87, štrajk rudara kad sam bila u srednjoj školi. Probali smo da bežimo sa časova da bismo se priključili protestima, ali zbog vrlo strogih pravila i obezbeđenja, mogli smo tek posle časova da se pridružimo. Bilo nam je rečeno da ne skidamo naše uniforme tako da bi oni znali ko je učenik a ko ne, ali sa ili bez uniforme, mi smo se pridružili masi.

⁶ Do 1991. godine, nakon što je zakonodavstvo Slobodana Miloševića proglasilo srpski jezik kao službeni jezik Kosova i uklanjanja svih albanaca iz javnih službi, albanci su takođe bili isključeni iz škola. Albanci su reagovali tako što su stvorili paralelni sistem obrazovanja uglavnom u privatnim kućama.

⁷ U martu 1990. godine, nakon što su kosovske škole bile podeljene po etničkoj liniji, hiljade albanskih učenika je obolelo od simptoma trovanja gasom. Nijedna pouzdana istraga nije sprovedena od strane vlasti, koja je uvek tvrdila da na Kosovu nije korišten nikakav gas, i fenomen mora biti uzrokovan masovnom histerijom. Vlasti su takođe ometale nezavisne istrage od strane inostranih lekara, i do danas, izuzev publikacije u *The Lancet-u* koji isključuje trovanje, postoje samo kontradiktorni zaključci o prirodi i uzroku ove pojave. Za više informacija o ovome molimo vas pogledajte Džuli Mertus, Kosovo: Kako su mitovi i istine započele rat. Berkeley, CA: Univerzitet u Kaliforniji, 1999.

Sećam se protesta kad smo bili u centru i cela masa je vikala: “Kaqusha, Azem” to je bio zanimljiv slogan. To su prvi počeci mog angažovanja...

Aurelja Kadriu: Da li ste imali, izvinite, pre pričanja o Vašem radu sa pokretom Pomirenja krvne osvete, volela bih da znam, kao mladi učenici, da li ste shvatali zašto protestujete? Ili ste se priključili protestima zbog...

Mihane Salihu-Balja: Ne, ne, ne. Informacije su bile jako dobre. Svest o tome što se dešavalo je bila visoka, baš zbog promena koje su se dešavale u sistemu bivše Jugoslavije, što znači... mi smo bili informisani, mislim, nismo bili... Iako su komunikacioni kanali bili ograničeni mnogo više nego danas, znali smo što se dešavalo. Jer ipak, razgovori, pokreti su bili vrlo aktivni tada i svakodnevna politika je postala deo naših života. Mislim, mi, deca, nismo bili isključeni od efekata svakodnevne politike.

Tako da smo bili na ulicama, neki od nas sa strašću, neki od nas jer smo hteli a neki od nas smo se samo zadesili tu. Nekako, postali smo deo protesta. I naše odrastanje na ulicama Prištine se nije desilo postepeno, nego jako brzo. Jer od nevinosti, do, da kažem uslovno, postali smo deo pokreta, promena, iako ne mogu reći da smo bili nevinini. Pričam o mojoj generaciji, počevši od '82. odrasli smo u strahu da će biti rata, biti promena. Bio je sistemski način pritiska države.

I nekako vam to daje drugačiji pristup. Jer, lično, s početkom u '81. odrastala sam sa strahom da će biti rata. I taj rat će eksplodirati danas ili sutra ili ovo ili ono, biti proganjan tom idejom dvadeset godina nije mala stvar. Mislim, kao dete vi rastete sa idejom straha o ratu. Nismo mislili da će rat biti takav kao što je bio, ali smo uvek imali sliku Drugog svetskog rata, koji nas je pratio, bilo u književnosti, bilo u školi, bilo u kolektivnom pamćenju naroda. Neprekidni strah svojim pritiskom čini da odrastete.

To je takođe bio deo protesta i demonstracija '86, '87, '88. Jer kad je počeo štrajk rudara, mi smo svi imali 15-16 godina i stalno se plašili šta će se desiti sutradan. Uz to što sam imala sreću da sam u krugu ljudi koji su bili studenti tada, i oni su razmišljali drugačije. Imali smo puno informacija, možda ne tačnih informacija ali smo imali neku celinu informacija o tome što se dešavalo, šta će se desiti. I mi Albanci smo oklevali da budemo deo sistema koji je činio da razmišljamo drugačije, jer smo bili isključeni, bili smo drugačiji, nismo bili deo celokupnog sistema.

I do dan danas imamo veliku jezičku i kulturnu razliku, možda je kulturna čak veća. Dodajte ovo činjenici da postoje verske razlike, iako nisu naglašene, kao Albanac, tretirali su vas kao muslimana, iako smo imali razlike u verskim grupama među Albancima, ali one su bile jako male.

Sećam se na primer, ono čega se ja sećam se možda razlikuje od percepcije vremena na Kosovu, je možda putovanje u druga mesta bez granica, bez pasoša. Međutim, Jugoslavija je bila veliko mesto, i mogli ste da idete vozom od Kosovo Polja do Krajine. Bila je celina, bila je promena. Ali trenutak kad prođete Kosovo, bio je potpuno drugačiji svet. Iako smo putovali autobusom ili vozom, bio je skroz drugačiji svet. Ili možda mogu drugačije da opišem.

Vi biste se vratili iz raznih zemalja Jugoslavije, najbliži veliki grad od Prištine je bio Niš ili Beograd. I prvi susret na Kosovu je bio Merdare ili Vranjevac, mislim, došli biste iz mesta sa velikim ulicama... govorim o Beogradu, bio je veći i razvijeniji grad, i prvi pogled na Prištinu ili Vranjevac. Glinene kuće okružene limenim ogradama. Ekstremno siromaštvo koje je bilo sat ili dva od drugog grada.

Mislim, razlika je bila jako velika. Iako je centar dvadeset minuta peške udaljen od Vranjevca, ali razlika je ipak bila ogromna. U centru su bile visoke zgrade, koje smo zvali palate, tako smo zvali solitere i samo dvadeset minuta odatle, bilo je ekstremno siromaštvo. Dakle, ove razlike su bile kolektivni i individualni pritisak i te razlike su me napravile u drugačiju osobu, ja sam ciljala, imala sam druge ciljeve ali živela sam gde sam živela i...

O pitanju u vezi informacija, bilo je puno informacija. Kako su se prenosile i kako su shvatane, prihvatane i korištene, to je druga priča. S druge strane, moramo da pomenemo činjenicu da u to vreme smo dobijali informacije kroz pisane medije. Novine i televizija su međutim bili kontrolisani. Ali druge informacije su bile proverene. Nije bilo lažnih informacija kao danas jer je bio filter, postojala je struktura i sistem koji je puštao poslednje informacije. Ali s druge strane, bilo je informacija koje su išle od osobe do osobe, to su životna iskustva, mišljenja, razne perspektive... i ova mešavina informacija je bila dovoljna za nas da imamo puno informacija ali ne uvek tačnih.

I ovo je kad je počeo pokret Pomirenja krvne osvete, bila sam u srednjoj školi. Htela sam da im se pridružim i jesam u prvom naselju, pridružila sam se aktivistima u mom naselju. Meni je bilo interesantno da budem deo toga kao učenica srednje škole, da idem u porodicu, ili tada su bile velike sobe, *ode*⁸, jer u Prištini nismo imali tipične *ode*, nego smo imali veću sobu za goste, i slušali smo ljude da probamo da pomirimo porodice. Njihove reakcije, prihvatanje ili neprihvatanje takvih trenutaka meditacije, sve mi je bilo tako zanimljivo jer sam čula svakakve priče. Čula sam dve verzije istog događaja, dve različite perspektive, dva različita pogleda na istu situaciju.

I šta je ostavilo najveći utisak na mene tada je način na koji porodice koje su bile u sukobu {pravi znake navoda rukama} živele svoje živote. Način na koji su porodice žrtve bile tretirane i viđene od strane ljudi, kako su bili gurani da traže osvetu, ili kako porodica počinioca nasilja s druge strane, često su živeli sa osećanjem krivice, sramote, izolacije, ismevanja, gurani da nastave sa zločinima. Zanimljivo je kako se pričalo o tim stvarima. Ali onda je bio i ponos da se osveti, ili da se osoba stavi u uslove društvene, duhovne i fizičke izolacije. I onda kad se objasni institucija *bese*⁹, na prime, to je meni... Čitala sam, čula sam o tome ali to je bio prvi put da sam videla kako zapravo funkcioniše, i bilo mi je interesantno.

I pokušaj mnogih ljudi da urade nešto za sebe je možda bio veliki luk, čak iako se ne sećam mnogih sastanaka. Ne mnogo ali nekoliko sastanaka su se desili u mom komšiluku, mislim, ljudi koje sam poznavala, koji su bili deo mog svakodnevnog života, i znam koliko je bio težak proces. Mislim, nije

⁸ Muška odaja u tradicionalnom albanskom društvu.

⁹ U albanskom običajnom pravu, *bese* je reč časti, vere, poverenja, zaštite, primirja itd. To je ključni instrument za regulisanje individualnog i kolektivnog ponašanja u vreme sukoba i povezan je sa svetom gostoljubivošću ili bezuslovnom zaštitom gostiju.

moglo da se završi prvog puta, trebalo je dva ili tri puta, nekad čak deset puta, možda cela noć, ceo dan, i svi ti ljudi koji su bili deo procesa su bili strpljivi, hrabri. To je nešto što nikad neću zaboraviti, otpor porodica ka pomirenju.

Posmatrajući to sa današnjom perspektivom, objasnila bih to drugačije, ali tada smo se oslanjali na nacionalizam, na veće dobro, na ideju da treba opraštati ljudima jer ne treba imati takav... Pokušali smo da radimo u društvenom smislu unutar porodice, a kad to nije uspelo, oni su se oslanjali na narodni uzrok, na veće dobro. To je stvorilo formaciju... iako možda nije bio najbolji posrednik, ali taj pristup je obeležio moj život. Možda me motivisalo da nastavim sa mojim angažovanjem u mom komšiluku, sa jednostavnim stvarima kao što su čišćenje ulice, otklanjanje otpada koje se skupilo u komšiluku zbog paralelnog sistema. Životni paralelni sistem se odvijao u toliko oblasti.

Kompanija za skupljanje otpada je radila u gradu ali ne u Vranjevcu. A ljudi, pošto nisu bili svesni i nekad su bili u žurbi ili toliko umorni, pa su bacali đubre u nekom delu naselja. To je bilo blizu električne podstanice u Vranjevcu, između osnovnih škola Zenel Hajdini i Asim Vokshi, tačno gde se spajaju ulice, tu su ljudi bacali smeće. I sećam se da je bilo puno smeća tu da nismo mogli da prođemo kroz tu ulicu. Kad je padala kiša, smeće bi plovilo svuda kao kanalizacija, kad je bilo toplo, smrdelo je. Sećam se prvih okupljanja *Lidhja Demokratike*¹⁰ [Demokratska Liga Kosova] tada, pa *Lidhja e Shkrimtarëve* [Liga Pisaca], forumi, društvene organizacije bezbednosti komšiluka, da spase komšiluk od raznih napada policije, raznih policijskih intervencija I sećam se da je prva aktivnost gde sam ja bila fizički, duhovno i mentalno uključena je ta za sklanjanje otpada.

Šta me najviše impresioniralo tog dana, ne sećam se datuma, tako je loše, da su starešine, omladina, deca, žene. Ljudi su svojevotjno dovezli svoje traktore, svoja kolica, lopate, metle i sve ostalo da bi se otklonilo smeće iz komšiluka. Sećam se toliko policijskih patrola koje su dolazile da provere šta se dešavalo, jer ipak, morali smo da imamo posebnu dozvolu jer nas je bilo više od petoro, grupa ljudi, morali smo da obavestimo policiju. Ne znam kako se obavljao tehnički deo sa državom, ali znam da je bilo puno policijskih patrola da dođu da provere šta se dešava. I nešto za pamćenje je to što su nas puno fotografisali dok smo sklanjali smeće. To je moje prvo iskustvo, i onda kad je počelo, kad smo ostali izvan škole, '91, '92...

Aurelja Kadriu: Mogu li da Vas prekinem na kratko? Koji su bili glavni slogani '88, '86, '87, '88?

Mihane Salihu-Balja: Ne, ne sećam ih se. Sećam se: "*Kaqusa, Azem, jemi gati përherë*". [Kaqusha, Azem, uvek smo spremni], bila je imitacija socijalističkog slogana van granice [u Albaniji]. Imalo je veze sa... Ne sećam se da se pominjala demokratija. Ne sećam se, možda je bio drugi slogan: "*Minatorë jemi me ju, Trepça është e jona*". [Rudari mi smo uz vas, Trepča je naša], majka svih slogana je bilo: "*Kosova Republikë*" [Kosovo Republika]. Bilo je drugih slogana, "*Të drejta, më shumë të drejta.*" [Prava, više prava]. Seam se '86, '87. Dok je '81. bilo: "*Duam bukë*" [Hoćemo hranu], toga se sećam, osim "*Kosova Republikë*", još jedan slogan kog se sećam je "*Duam bukë*".

¹⁰ *Lidhja Demokratike e Kosoves* - Demokratski savez Kosova. Prva politička partija Kosova, osnovana 1989. godine od strane grupe novinara i intelektualaca, kada je ukinuta autonomija Kosova. DSK je brzo postala partija država, okupljajući sve albance i ostala je jedina stranka sve do 1999. godine.

Da li je to dobro ili ne, o tome neću sad pričati jer je u prošlosti. Ali '87-'88 imaju više veze sa očuvanjem suvereniteta, autonomije Kosova tada, i bili su vezani sa političkim vođama tog vremena, očuvanjem vrednosti, ali se ne sećam svih osim onog koji je bio dominantan: "*Kemi të drejtë.*" [Mi smo u pravu] "*I duam të drejtat tona.*" [Hoćemo naša prava]. I Kosovo Republika. Ne sećam se nijednog slogana sa reči demokratija, možda ih je bilo ali ih se ne sećam.

Aurelja Kadriu: U pokretu Pomirenja krvne osvete, možda možemo da se zaustavimo i da pričamo o tome malo detaljnije, kad ste se priključili, kako ste se priključili i da li se sećate neke posebne prilike pomirenja kojoj ste prisustvovali?

Mihane Salihu-Balja: Pridružila sam im se preko rođaka s mamine strane koji je bivši policajac, pošto su novi policajci bili otpušteni iz policije Kosova. On je bio aktivista, u stvari zašto su bili uključeni policajci iz kosovske policije koji su bili otpušteni jer su znali ljude i teren, bili su profesionalno i fizički spremni za slučaj da je potrebna policijska zaštita. I ja sam otišla na prvi sastanak preko njega. Ne sećam se određenih prilika, porodica, jer ih je bilo puno. Sećam se da sam pasivno posmatrala na početku, nismo bili tu da pričamo jer nije bilo prostora, bili smo tu zbog podrške.

Sećam se porodice, ne znam ime sad, oni su oprostili prolivenu krv njihovog sina, ali što se sećam toga je zato što su desila dva, tri ubistva jedno za drugim duže vreme. To je bio tridesetogodišnji konflikt, nije bilo skoro, onaj koji je oprostio krv je morao da oprost nekome koga nisu nikad upoznali, to je trenutak kog se sećam i na mene je ostavilo veliki utisak što sam videla ljude koji se trude da prevaziđu sebe zbog nekoga koga nisu ni znali. Mislim, da li je njihov deda, ili očev stric, ili njihov stric, ne sećam se, ali to je bio neko koga nisu ni upoznali. Najteži trenuci su bili posle odbijanja i svega, majke su preuzele na sebe da oprost krv njihove dece.

To je trenutak za koji u to vreme nisam mislila da je nadmašivanje sebe, ali rekla sam vam da je to ideja opraštanja zbog nečega većeg, tako da ne bi bilo bratoubistva među Albancima. Ali kasnije kad sam krenula da analiziram, moram doći u situaciju gde sam i ja majka, to je nešto nezamenljivo. To je trenutak u kom možda nesvesno, mi smo preskakali cele faze društvenog razvoja. Sa svom dobrom voljom, sa svom njihovom željom da ne žive u strahu, moleći oca ili majku da oprost krv deteta, je bila vrlo hrabra stvar. Ne verujem da bih uradila nešto tako danas, mislim da ne bih insistirala toliko kao što sam u to vreme, ali su ljudi možda našli snagu da urade tako nešto.

Aurelja Kadriu: Možete li nam reći o onome što ste pričali pre nego što sam Vas prekinula, o '90ima, o paralelnom životu?

Mihane Salihu-Balja: Eh, paralelni život je, kao što sam rekla, školska godina '91-'92. nije počela za nas. Celo društvo je bilo izgubljeno. Svakog dana smo slušali kako su moji drugovi iz odeljenja, moji prijatelji napuštali Kosovo zbog masovne vojne mobilizacije, i da bi preživeli prinudnu vojnu mobilizaciju, ljudi su krenuli da beže, pogotovo momci, masovno. Poput duple društvene smrti, fizičke i duhovne, jer su ljudi odlazili, grad odnosno moje naselje su se praznili, jer su ljudi odlazili, ljudi koje znam, moji prijatelji. Školska godina '91. nije počela i nismo znali šta će se desiti...

Aurelja Kadriu: Još uvek niste završili srednju školu tada?

Mihane Salihu-Balja: Ne, završila sam srednju školu, bila sam upisana kao student Univerziteta Prištine tada.

Aurelja Kadriu: Na kom fakultetu?

Mihane Salihu-Balja: U to vreme, bila sam upisana na Tehničkom fakultetu, odsek Energetike, Elektro-energetike. I sećam se priprema koje su se vršile da bi se započela školska godina po školama, u paralelnom sistemu, u privatnim kućama, sećam se da smo započeli akademsku godinu u februaru, martu '92. godine. A pošto su srednje škole i univerziteti odbijali pristup njihovim zgradama, nastupio je paralelni sistem, osnovne škole su još uvek funkcionisale. Mi smo se organizovali na taj način, učenici osnovne škole bi išli u prvu smenu, dok su studenti raznih fakulteta išli u drugu smenu u nekim osnovnim školama u Prištini, u Vranjevcu.

Ali to nije bilo dovoljno, nije bilo dovoljno prostora i u vrlo kratkom vremenskom periodu, kućne škole su bile otvorene. Jako poseban trenutak je bio kada su profesori Univerziteta Prištine otvorili vrata svojih domova da drže predavanja studentima. O tome ne pričamo puno, ne pominjemo to puno ali profesori Univerziteta Prištine su prvi otvorili svoja vrata. Ljudi dobre volje su otvorili svoje domove, bez obzira koje su poteškoće imali, neke od kuća su bile sagrađene, neke nisu bile renovirane, počeli smo sedeći na ciglama na koje smo stavili ploče, mislim, daske i cigle su bile naše klupe.

Sećam se da su predavanja držana u raznim delovima grada, u zavisnosti od toga gde je postojala šansa da se drže, i u jednom danu smo išli od Dragodana do Sunčanog Brega i do ulice Xhemajl Ibishi, mislim, na tri različite lokacije unutar grada, ići sa jednog na drugo predavanje je bilo poput maratona. Onda policijski pritisak, jer je bilo više policijskih snaga na ulicama, policija je bila aktivna i kad god bi videli dvoje-troje ljudi, oni bi ih zaustavili, pogotovo ako su bili mladi. Ja se sad šalim oko mog vremena, ja kažem da je to vreme kada sam naučila o svim uskim ulicama Prištine jer ići glavnim ulicama nije bilo pametno, tako da smo mi naučili sve uske ulice Prištine, ne samo mi koji smo iz Prištine, već i oni koji su dolazili iz drugih gradova na Kosovu su mogli tad da nauče ulice Prištine. Mislim mi, tadašnji studenti smo znali svaku ulicu Prištine, bila je zanimljiva situacija jer ih ne bismo naučili u normalnoj situaciji. I onda su oni pomerili studente na periferije grada, spavaonice nisu bile dostupne za albanske studente. Zgrade univerziteta nisu bile otvorene za albanske studente tako da se život albanskog studenta odvijao po periferiji.

Oni su implementirali stroge bezbednosne mere tada, stroge policijske mere. Dodaj uz to ekstremno siromaštvo koje se povećavalo, većina njih su morali da odustanu od studija, mislim, morali su da odu, da prežive. I tako kreće druga generacija migranata sa Kosova. Ovo je najveća krivina koja se desila i oni su imali ekonomske prilike ili druge načine da idu u inostranstvo.

Mnogi moji prijatelji iz srednje škole koji su bili odlični učenici i postali obrazovani i uspešni ljudi u mestima gde su otišli, morali su da odustanu od studija da bi spasili glave. Mi koji smo ostali, nismo svi ostali zbog idealizma, nego zbog okolnosti i uslova u kojima smo živeli. Najbolji deo ovoga je to što

smo preživeli i nastavili sa obrazovanjem čak i pod takvim uslovima. Iako danas to možda deluje... Imajući u obziru da se sa univerziteta vraćate na fakultet, u sobu sa tablama gde nema čak ni osnovnih uslova za učenje, ipak, prvo moramo biti zahvalni zbog truda naših profesora.

U društvenom smislu to nas je koštalo dosta, kao kulturnu celinu, ali zahvaljujući neprekidnom obrazovanju čak i u najtežim uslovima, mi smo danas ovde, jer je obrazovanje prekinuto i mi smo čekali ekonomsko ili političko rešenje tada, imali bismo mnoge nepismene generacije i posledice bi bile štetnije. Ali, bez obzira na uslove, hteli smo da dokažemo da možemo uspeti. Iako je bilo puno skepticizma oko toga, gledano iz ove perspektive, mislim da je paralelni sistem stvorio kontinuitet preživljavanja. I bez obzira na štetu koju smo pretrpeli kao društvo, jer je entuzijazam omladine ka obrazovanju, da postanu profesionalci bio zaglavljen u nedostatku prilika za obrazovanje. Ali sad mislim da je to bilo jedino pametno rešenje tada.

Aurelja Kadriu: Možete li nam reći o studentskim, znam da ste bili deo...

Mihane Salihu-Balja: Studentskim protestima... Studentski protesti, deluje kao mi se ceo život vrti oko studenata i studentskih protesta. Ti protesti nisu počeli '97. nego '92-'93. Sećam se da sam bila jako aktivna u njihovom organizovanju tokom '92-'93. Tad je bilo samo nekoliko protesta, dva ili tri gde smo zahtevali naš povratak u školske objekte, pravo na suverenost univerziteta, osnovna ljudska prava za obrazovanje i tako dalje, ali sećam se i policijske represije takođe, kao i mučenja koja smo doživeli od policije tokom tih protesta. I sećam se da nije bilo konsenzusa društva, već naglo zatišje protesta '93. mislim, nije bilo pokušaja da se organizuju bilo kakvi protesti od '93. do '70. jer je policijska represija bila toliko jaka a s druge strane, ratovalo se u regionu i s druge strane bila je vojska, fizička nejednakost albanskog naroda u poređenju s drugima.

I u jednom trenutku nam je bilo dosta čekanja da postane bolje, jer bez obzira na trenutna mišljenja, preživeli smo zbog hrabrosti da pokrenemo mirni pokret na Kosovu. Možda je bila želja ljudi da započnu rat ranije, ali mi nismo bili spremni za rat ili za otpor, oružani otpor, ne takvu vrstu otpora, taj format u kom su bile naše zemlje, ili bivša Jugoslavija. Bile su dve dobre stvari u vezi mirnog otpora, strpljenje ljudi je testirano, i mi smo naučeni kako da preživimo u nenormalnim uslovima.

I gledano iz ove perspektive, možda je i bolje što se desilo ranije, mislim da ne bi bilo dobro da se desilo ranije ili da se može desiti ranije, ako bi rat bio na Kosovu '98-'99, izbio na isti način ali '93-'94, mislim da bi posledice bile čak gore, bilo bi puno štete, sigurna sam da milion ljudi ne bi bili živi danas. Oni bi ili nestali ili migrirali, a ne bi postojali nikako zbog vojnog kapaciteta bivše Jugoslavije koji je bio jako veliki tada za zemlju sa teritorijom poput Kosova. Dodajte ovo činjenici da bi se borili protiv jako male jedinice, kao što je Kosovo bila tad i posledice bi bile jako ozbiljne. Nije kao da nije bilo posledica od poslednjeg rata na Kosovu, ali mislim da je mentalitet mirnog otpora pomogao, imao je pozitivan efekat i pozitivan efekat prvobitno na spašavanje ljudskih života.

Druge stvari su mogle proći sa mukom i požrtvovanošću. Nekako, odlaganje dogovora koji je bio uveden iz Sant'egidio za edukaciju, beskonačno odlaganje, nedostatak prilika da se postigne sporazum da bi se to desilo, taj predlog me je pogurao ka učlanjenju studentskom pokretu i *Unioni i*

Pavarur i Studentëve [Nezavisni savez studenata], ne studentskom pokretu nego *Unioni i Pavarur i Studentëve* '96. godine, sad sam bila student Filozofskog fakulteta, jer u međuvremenu sam odustala od fakulteta elektronike s ciljem da odem u Zagreb, ali je onda izbio rat i odabrala sam da se vratim na Kosovo.

Aurelja Kadriu: Možete li nam reći nešto više o tom periodu, kako ste ga protumačili kad ste otišli kao...

Mihane Salihu-Balja: To je interesantno, prijavila sam se u Zagrebu akademske godine '90-'91. odsek Kriminalistike. Ali pošto je moju diplomu izdala Republika Kosovo, s mojim dokumentima se nije postupalo tu nego su poslali u Beograd i nisam prihvaćena, tek kasnije sam saznala da moja dokumenta, moja prijava, moj zahtev, da su bili u Beogradu, jer su prebaćeni proizvoljno do Beograda zato što su dokumenti sa Kosova.

Moja porodica je imala jako loše materijalne, ekonomske uslove tada tako da preko nekih prijatelja, ponuđena mi je prilika da budem student sa vezama u Zagrebu. I prihvatila sam da odem da vidim jedan semestar, i ostala sam tamo od septembra-oktobra '93. do marta '94. godine. Tad je rat dostigao vrhunac, sve se pogoršavalo i pošto nisam imala priliku da ostanem u Zagrebu, vratila sam se svojoj porodici, i bila sam loše raspoložena jer sam stvarno htela da studiram i da radim dobre stvari, a na kraju sam ostala kući. Nisam imala materijalnih uslova da se vratim na fakultet elektronike, jer su bile potrebne knjige, vežbe i sve, a kod kuće smo već imali dva studenta, jer je moj brat studirao a moja sestra je završavala srednju školu i čekala je da se upiše na fakultet, tako da smo morali da postavimo prioritete.

Ekonomska situacija moje porodice se pogoršala i jednog dana mi je mama postavila ultimatum, jer je tad udaja bila u modi: "Ili ćeš ići na fakultet ili napraviti izbor". I tako sam ja odlučila, uzela sam svoja dokumenta i izašla. Videla sam neke studente kako idu ka ulici Dubrovnik i pratila sam ih pa sam stigla do Filozofskog fakulteta, ne zbog nekog posebnog izbora nego sam htela da vidim opcije. Otišla sam do sekretara fakulteta i pitala: "Zainteresovana sam da se upišem na Vaš fakultet, postoji li šansa"? Govorimo o aprilu '94.

Sećam se osobe koja je radila tu, njegovo prezime je Kastrati, vrlo dobar starac, rekao je: "Gde si bila ranije"? I ja sam sa osmehom rekla: "Na ulicama"? Bez ikakvog kompleksa. On kaže: "Kako možemo sad da te primimo"? Ja sam rekla: "Ali ja imam indeks fakulteta elektronike". "Dobro, možeš doći ali zašto ne završiš taj"? Jer nije bilo više reči, oni su mi omogućili da se prebacim s jednog fakulteta na drugi, mislim, ne iz Zagreba, nego odavde. Otišla sam kući i rekla mami: "Primili su me na fakultet". I jadna ona, nije ni verovala da će se to desiti, ali to je bio njen ultimatum, ili to ili ono, nema sive strane. I moj prvi put na Filozofskom fakultetu je bio...

Aurelja Kadriu: Na kom odseku?

Mihane Salihu-Balja: Pedagoški odsek. Moje prvo predavanje, mislim, aprilski rok je počinjao za par dana i otišla sam na prvo predavanje etike. A profesor, ne sećam se imena sad... Mavrići, profesor

Mavrići, bio je prvi profesor kog sam upoznala i učionica je bila soba u radnji u nekom ćorsokaku. Bilo je 150-200 studenata u prvoj i drugoj godini koji su se pripremali za aprilski rok. Ušla sam, sećam se da sam imala jako kratku kosu, ne obrijanu, ali kratku kosu, obučena u crno, nisam bila debela kao sad, bila sam mnogo mršavija. Profesor Ramuš Mavrići je krenuo da priča o Imanuelu Kantu i to je bilo prvo predavanje na kojem sam bila, niko nije pričao ni postavljao pitanja.

U međuvremenu, digla sam ruku i postavila pitanje, on je rekao: “Ko si ti”? Ja sam mu rekla ko sam i on je rekao: “Zašto si ovde”? Ja sam rekla: “Ovde sam da Vas upoznam, da upoznam knjigu i da polažem ispit u aprilu”. On je rekao: “Nema šanse da ćete ići na ispit u aprilskom roku”. I tako je to počelo, ja sam stvarno položila ispit iz etike u aprilskom roku jer sam išla kući i čitala. I sećam se dana ispita, zbog uslova, profesori bi samo stavili troje-četvoro studenata napred i postavljali bi im pitanja, znate, ako to ne znate, znate, ne znate, i tako su oni prošli, on je postavio tri pitanja, oni koji su znali bi položili a drugi... U jednom trenutku se umorio i rekao mi: “Dođi ovamo”. i stavio me napred i krenuli smo da pričamo sat i po, pa je rekao: “Dođi u sledećem roku”. Rekao je: “Šestica”! Dobro, šestica je u redu, nije mi bilo važno. I mi smo pričali sat i po, uzeo je moj indeks, upisao ocenu i nismo diskutovali. Rekao je: “Dođi u sledećem roku za bolju ocenu”. Meni nije bila bitna ocena.

I ja sam uzela svoj indeks, sećam se da su mi drugi studenti govorili da su bili u nevolji zbog mene jer bi i oni pali, bilo je zanimljivo. Uzela sam indeks i otišla kući, nisam ga otvorila na putu do kuće da bi videla ocenu, i rekla sam mami da sam položila ispit, “Koju ocenu si dobila”? Rekla sam da sam dobila šesticu, ona je uzela moj indeks, otvorila ga i rekla: “Ovo nije šestica, ovo je devetka”. Ja sam rekla: “Mora da grešiš”. i tako sam dobila svoju prvu devetku na fakultetu. I tako je to krenulo, završila sam s ispitima iz tri godine u manje od jedne akademske godine i tako sam se pridružila *Unioni i Pavarur i Studentëve*. Tada, Dugoli, Bujar Dugoli je bio vođa *Unioni i Pavarur i Studentëve* na našem fakultetu i tako smo se upoznali i ja sam im se pridružila. A kad je Bujar pobedio na izborima za vođu *Unioni i Pavarur i Studentëve*, tada me je pozvao da mu budem saradnik i tako sam se pridružila.

Bilo mi je malo problematično da se priključim ideji mirnog pokreta jer ipak, takva su bila vremena, nismo znali mnogo o tome. Ja lično, nisam znala puno o Gandizmu dok se nismo upoznali, dok se nismo okupili kao grupa, dok nije došao Aljbin Kurti, tad smo krenuli da diskutujemo i da učimo o Gandizmu i o mirnom, pacifizmu, ali pacifizam koji smo mi poznavali je bio lokalni o paralelnom sistemu, pasivnom, mirnom otporu, ne onaj o Gandiju ili tako nešto. I tako smo započeli, bila sam član *Unioni i Pavarur i Studentëve*, jedina žena tada. I onda su se priključile i druge kolege.

Počeli smo ranije sa pripremama za protest u oktobru 1997. Bila je želja, strah, bes i konfuzija u vezi onoga što će se desiti. Prvi oktobar je nešto što ću uvek pamtiti, čekanje, strah, preživljavanje, šta će se desiti? Da ne pričam o 1. oktobru, nego htela bih da pričam o drugom pokretu, ne za studente, ne za one od nas koji smo bili deo rukovodstva, nisam bila deo organizacionog saveta, već sam bila deo rukovodstva. Hoću da pričam o spremnosti svih tih ljudi da podrže studentski pokret, da budu deo 1. oktobra, ne kao datuma, nego smatram to institucijom danas, tada je samo bilo datum, samo trenutak za mene, ali je sad institucija za mene.

Spremnost, volja naroda da budu deo toga, da budu deo mase, svih tih studenata. Odlučili smo da nosimo bele majice kao simbol, nije bio to trenuntak ponosa, već formacija, obeležje, tetovaža, ne sa bojama nego sa emocijama, stvarima koje su progutale taj trenutak. 1. oktobar je život sam po sebi, nije samo priča, nije samo datum, dan, nego je život. Sećam se više jdnog dana pre 1. oktobra, to je bio značajan trenutak za mene. Kad stavite život u... Kad pustite film vašeg života unazad i setite se svakog trenutka jer je sutra veliki dan i ne znate da li je vašem životu kraj ili ne...

Treći deo

Mihane Salihu-Balja: Meni je dan pred 1. oktobar važniji, kad smo završili sve i odlučili da odemo kući da bismo se mogli vratiti rano ujutru sledećeg dana, i tad čovek razmišlja o svom životu. Tad sam imala 24 godine, i moj život se u mojoj glavi razvija u film od dva-tri sata, razmišljala sam o svemu što sam radila, šta još nisam, šta bih volela da se desilo drugačije. Zato što mi nismo znali kako će se završiti sutrašnji dan, da li ćemo se vratiti kućama ili ne, ili šta će se desiti. Htela bih da iskoristim priliku da se zahvalim svima, našim majkama i očevima koji su pronašli snagu da podrže svoju decu i da ih puste na protest tog dana.

Jer sećam se moje mame, nas je bilo troje studenata, četiri studenta. U stvari, mi smo se obukli u belo i izašli i ona je rekla: "Vidimo se"! ništa više. Mislim, kako se ona osećala povodom toga (smeje se), "Ja ću ići na protest, moja je obaveza da idem na protest". Ali ona je ostala kod kuće i tek kasnije nam je rekla, rekla nam je: "Stvarno sam mislila da smo se pozdravili poslednji put tog dana". Ali mi o tome nismo razmišljali, "Ja idem na protest"!

Emocije pred 1. oktobar su možda bile pojačane tokom 1. oktobra jer u momentu kad je krenuo marš, panika, strah, stres, konfuzija, sve je izbledelo, oni su se sjedinili i šta se desilo, desilo se i sad smo ovde. Mislim da je priča tog dana roman sama po sebi, nemam ni snage ni volje da puno pričam o tome jer sam ispunila svoju moralnu i društvenu obavezu, više moralnu obavezu i htela sam da budem svoja nekako, htela sam da budem verna odlukama koje sam napravila.

Nikad nisam razmišljala da pobegnem sa protesta, ali kad je bilo mučenja, kao i ostali, pokušala sam da preživim. Mislim, to nije, nismo ostali, nije bilo više mesta za nas da pružamo otpor kako smo planirali. Ali morate da pronađete sebe u svakoj okolnosti i trenutku. Dozivanje, glasovi i vriska studenata dok su bežali kroz brda do Velanije su ostali u mojoj glavi, oni nisu više preuzimali ulice, pokušavali su da pređu brda.

I spremnost ljudi da otvore svoja vrata i da prihvate studente, imajući u obziru da treba samo deset minuta da stigne policija i da im uništi kuće. Ovo je van svak percepcije društvene mobilizacije. Da se desi ista situacija danas, ne verujem da bi ljudi, kao i ja sama, otvorili svoja vrata tako lako. Ali spremnost ljudi i poverenje koje su ljudi imali u studentski pokret, možda ne u individualca nego u pokret, to je nešto što nisam videla nigde drugo, ne tokom moje karijere niti studija niti života.

I posle svih tih stvari, krenula je apsolutna tišina, pokušavala sam da nađem telefon da javim mami da sam živa. I znam da je mojoj mami i tati, to bio najteži trenutak jer su moji brat i sestra stigli kući a ja

nisam. Oni su čekali da im ljudi jave da sam se negde zaglavila ili... jer je bilo puno informacija, i bilo im je dosta samo da znaju da sam dobro, nije bilo bitno gde sam, samo da sam živa i zdrava. Mislim, sama činjenica da sam mogla da ih zovnem je značilo da nisam u zatvoru, nisam bila uhapšena i da sam živa. Mislim, u tim trenucima ste srećni samo kad čujete nečiji glas.

To je bio zanimljiv trenutak, imala sam sreće što sam se našla u tako dobroj porodici, koja je pružala sklonište mnogim studentima. Sećam se domaćice koja mi je dala jednu od njenih majica, crnu majicu, tako da bih mogla da skinem belu. Simbolika je bila zanimljiva. Provela sam to popodne tu sa tom crnom majicom, spustila sam se niz Matičane kroz grad, iako nisam stigla kući tog dana, prespavala sam kod prijatelja, kod njegove porodice zapravo.

Ali je bela boja već deo mog sećanja u glavi, to je još jedan pokret. Razvoj studentskog mirnog pokreta, oblik koji dobija kasnije, aktivnosti, protesti koji su bili kasnije su nastavak ali nisu manje važni. Mnogo rada je uloženo u to, mnogo se radilo da bi se dostigao naš cilj koji je povratak na Univerzitet Prištine.

Ali svaki drugi protest je drugačije, novo iskustvo samo bez straha kao na prvom protestu. Sećam se jednog od protesta kad smo digli papire, knjige, policajac me pretukao tog dana, imam fotografije toga kad me tukao i bila sam povređena, italijanski fotograf je snimio sliku, zove se Carvalio, ne sećam se prezimena, Pier, Pier, ne znam, ali bilo je u novinama... Imam fotografiju, i policajac koji me je tukao je bio krupan i relativno zgodan, mislim, to je veoma zanimljiv detalj.

I tako, definitivno sam napustila *Unioni i Pavarur i Studentëve* u novembru '98. Mislim u to vreme sam našla posao i zaposlila se, jer je to bila nova situacija, ekonomska situacija u mojoj porodici se pogoršala i morala sam nešto da uradim. Ali tada sam bila uključena u nezavisni studentski pokret, imala sam veliku sreću da upoznam mog prijatelja iz Žena u crnom, i profesora Rina Beleka, koji je dosta promenio moj život. Zahvaljujući njima, ja sam upoznala Žene u crnom, s pristupom aktivnog feminizma.

I ja sam bila član i aktivista mreže Žena u crnom, svuda po svetu od '97. Nažalost, one nemaju kancelariju ovde i nismo pokušali da napravimo ili organizujemo tako za određene prilike, zbog neke društvene, političke, ekonomske i moralne okolnosti. Ali ja sam od toga dana član Žena u crnom, i trudim se da budem aktivan deo mreže koliko god mogu.

Aurelja Kadriu: Pomenuli ste ranije da '97. nije teklo sve kako je planirano, možete li nam reći kako je planiran otpor, kakav je bio projekat...

Mihane Salihu-Balja: Kad sam rekla da se nije odvijalo kako smo mi zamišljali tokom pripremanja, mi smo odlučili da sednemo i ostanemo tu bez pomeranja ako policija interveniše. Ali nije tako bilo, jer je policija mučila ljude i civile s druge strane, bilo je jako grubo i oni su vršili pritisak na studente, vukli su studente sa zemlje.

U stvari, samo mi koji smo bili u prvom redu smo uspeli da sedimo ali ostali nisu mogli jer je bilo intervenisanja sa svih strana. I bez obzira na bezbednost koju su pružali albanski građani koji su

pokušavali da spasu studente, suzavac, plastični meci su imali svoj efekat, ideja je bila da sedimo. Jer mi smo mislili da neće biti takva intervencija, možda su naše želje i očekivanja bili da se to ne desi. Mislili smo da će nas gurati ali nismo mogli da zamislimo takvu intervenciju, tako da nismo uspeli da ostvarimo naš plan, koji je bio da svi sedimo u tišini minut, dva, tri, pet minuta.

Nisu svi studenti, ne oni koji su bili deo protesta su uspeli da sednu. To se nije desilo, ali s druge strane, u svakom smislu protest je bio dobro organizovan, bile su grupe, bilo je kola hitne pomoći, građani su bili oprezni, bili su aktivni i ponašali se u skladu s našim planom, otvorili su svoje domove i nudili vodu studentima. Na primer, niko nije govorio o luku. Zanimljivo je kako je postalo deo kulture, kad god je protest, luk je bio glavni deo arsenala protestanata.

Ali voda i luk, činjenica što su ljudi puštali studente u svoje kuće, na primer, neki studenti su bežali u naselje Dodona gde su romske porodice, Aškali, Egipćani živeli. I oni su otvarali svoja vrata, protest nije više samo albanski, bio je protest svih ljudi koji su živeli tu. Kažem vam, dobra volja i rad koji su porodice imale, ti stanovnici Velanije, to nije vrednovano, njihov doprinos nije cenjen. Jer ljudi su stvarno otvarali svoja vrata, bez drugog interesa. Imajući u obziru da je veliki deo Velanij imao bolje uslove za život od ostatka grada, što se tiče...

Aurelja Kadriu: Koji su bili glavni slogani '97?

Mihane Salihu-Balja: Oh, bilo ih je puno, jako puno, možda sam trebala da uzmem one napisane. O pravima, školi na našem jeziku, na albanskom, ne sećam ih se sad. Bilo je mnogo slogana, bio je tim studenata sa fakulteta građevine i arhitekture koji su pisali slogane kao: "Želim mir"! na primer. Ne sećam se sad tačno iako imam fotografije kod kuće, ali sad se ne sećam. Uglavnom su imali veze sa obrazovanjem, školama, mirom, ljudskim pravima, na primer. Na još jednom protestu je bio NATO [kao slogan] što nije bilo deo protesta 1. oktobra.

Aurelja Kadriu: '98, šta se Vama dešava '98. rekli ste mi da ste se zaposlili...

Mihane Salihu-Balja: Da, mislim, nastavila sam sa aktivnostima u sklopu *Unioni i Pavarur i Studentëve* do novembra, a '98. sam počela da radim za Swiss Caritas, tadašnja humanitarna organizacija. Čak i pre tog vremena, mislim, rane '98. volonterski sam radila kao prevodilac novinarima koji su prenosili sa terena, mislim, strani novinari koji su išli u ratne zone.

Često sam im se pridruživala kao volonter prevodilac, bilo je prilika i kad su me platili, ali ja sam isključivo bila volonterski prevodilac na terenu. Mislim, bila sam kao, član *Unioni i Pavarur i Studentëve* koji je išao na teren sa novinarima. Ne samo zbog potreba *Uniona* već i da vidim situaciju, da pomognem, da pošaljemo pomoć tokom tog perioda zahvaljujući ženama u crnom. Povremeno sam slala insulin gde god sam išla sa novinarima, dali smo ga ljudima koji su bili kompetentni u polju zdravstvenih problema tada.

Tako sam nastavila, u isto vreme sam bila deo *Unioni i Pavarur i Studentëve*. Mislim, bila sam deo protesta koji je organizovao *Unioni i Pavarur i Studentëve*. Onda sam krenula da radim na terenu sa

Swiss Caritas, išli smo svuda po Kosovu gde god bi izbile krize, gde su se smestili oni koji se sele, bila je kolaboracija između svih međunarodnih organizacija u to vreme i mi smo bili deo svake akcije na terenu.

Bila sam u Prištini kod moje porodice kad je krenulo bombardovanje. Tada sam bila na Kosovu. Mi smo se preselili sredinom marta, do aprila smo se preselili u Goljak, mislim u selu Marevce i Mramor. Vratila sam se u Prištinu 19. aprila, vratili smo se u toku noći između 18. i 19. aprila, vratili smo se u Prištinu i ostali tu stalno.

Moja porodica je pokušavala često, moji braća, roditelji, braća i sestre su probali često da odu u Makedoniju ali nije im bilo dozvoljeno jer nismo mogli da pređemo, da se preselimo, da napustimo našu kuću. Tada nisu postojali policijski punktovi, oni su proverili moje ime i prezime, uvek bih im rekla da sam ja u stvari moja sestra jer jednom moja sestra nije bila kod kuće i ja sam iskoristila njeno ime da se predstavim. Posle 10. aprila, mi smo naterani, oni od nas koji smo bili u Prištini smo ostali ovde i primorani smo da imamo neku vrstu zelenog kartona bez kog nismo smeli da se krećemo, to je bilo kao neka vrsta identifikacije za ljude koji su bili u državi.

Ovaj trenutak koji je sličan tretmanu koji su trpeli ljudi tokom Holokausta jer imali smo zaseban dokument zbog kojeg smo mi bili posebni, drugačiji od ostalih. I zeleni karton, nije žut nego zelen, mislim, napisan je kako je napisan, pokazuje ime i prezime, ko ste, gde živite, i morali smo da ga koristimo da bi izašli iz naselja da bi uzeli hranu, jer je depozitima bio kraj.

Znate, jedine prodavnice u Prištini koje su imale hranu su to prodavale sa astronomskim cenama. Kod prve policijske patrole ste morali da pokažete tu kartu, inače ne biste mogli da prođete. Ali, bez obzira na rat, ljudi su izlazili, i ja sam takođe izlazila, ne svakog dana, ali išla sam od 11:00 do 12:00, da vidim, da sretnem, da probam da nađem ljude iz moje porodice.

Dakle, bila sam u Prištini za vreme prve KFOR intervencije, ne kad su ušli prve jedinice članova odseka, nego tokom KFOR intervencije. A jun, 11. jun, 12, 13. su bili najgori dani te borbe, jer niko nije znao ko dolazi a ko ide i šta se dešavalo. S druge strane, mogli ste vidite kako odlaze srpske vojne i policijske snage, s druge strane oni su pričali o intervenciji NATO snaga. Prvi naoružani ljudi NATO snaga su bili u Burka jedinici, koja je tako ostala u mom pamćenju... I ruska jedinica koja je ušla u Prištinu tada je krenula da pregleda konvoj, spašavali su konvoj Srba koji su napuštali Prištinu. Ovo je ukratko samo, do juna '99.

Aurelja Kadriu: Pomenuli ste da ste bili prevodilac na terenu. Možete li nam pričati o tom iskustvu?

Mihane Salihu-Balja: Iskustvo na terenu je bilo... (uzdah). Ne bih to radila danas. Ne bih radila istu stvar danas. Bez obzira na želju, volju i teoretsku pozadinu koju smo imali, iskustvo na terenu je jako teško. Uglavnom sam pomagala stranim novinarima sa prevodom, ali u isto vreme sam mogla da vidim kakva je situacija na terenu. Bila je jako teška, pogotovo za one koji se sele, koji su živeli u određenom regionu, na primer Kišna Reka, gde su živeli u Kišnoj Reci, ljudi su se okupljali i živeli u plastičnim šatorima, beda.

Još jedna prilika koju pamtim je u Pagaruši, gde se jedna mlada žena porodila u planinama. Jer je majka bila u lošim uslovima, KDOM misija koja je kasnije postala OSCE misija, posle duge diskusije, veza, razgovora putem voki-tokija, da odluče da li će odvesti mladu devojkicu sa njenim detetom u bolnicu ili ne (smeši se). To je bio jako težak trenutak kojeg se sećam i verujem da bez obzira na to šta se dešava... Nikad se nisam tako osećala u drugim mestima gde sam bila gde je bila kriza prvog rata. Mislim, mlada žena koja je nažalost morala da se rodi na planini i koja je u lošem stanju i uz nedostatak prilike da joj se pruži medicinska pomoć.

Mislim, sećam se da su neke kolege ponudile da ostanu tako da misija može odvesti ženu i dete, ali je bilo nemoguće i na kraju je ona ostala... Još uvek ne znam gde je žena završila, nisam imala hrabrosti da pitam ni da razmišljam o njoj. Jer, na kraju, UNHCR je preuzeo da pronađe rešenje za tu situaciju.

Čega se sećam tokom mog rada sa međunarodnim organizacijama i novinarima je strah i očajanje ljudi i nedostatak prilika za njih da urade nešto za sebe. Mi smo išli, videli ih i poslali koliko smo god mogli stvari, pogotovo kad smo se organizovali... Još jedan trenutak koji bi trebalo pomenuti i koji je bitan za naše kolektivno pamćenje je doprinos volontera i aktivista Udruženja Majke Tereze. Jer, centri udruženja Majke Tereze, njihovi ogranci i centri po selima su bili tačka reference za sve međunarodne organizacije.

Isto jedan vrlo težak trenutak tokom mog rada na terenu je ubistvo doktora Robaja. Mesto na kom bila i pogled na to mesto je užasan. Onda još jedna prilika je poseta Račku, dva ili tri dana nakon masakra u Račku, tragovi leševa u mestima gde su ostavljeni. Mislim, odakle su pogubljeni do mesta gde su oduzeti od rodbine kod seoske džamije.

To... i još jedan trenutak je posle Prekaza. Posle rata u Prekazu, nakon ubistva Jašari porodice. Išla sam tu kasnije, tri-četiri dana kasnije, nisam sad sigurna, ali miris baruta koji možete da osetite svuda oko kuće i dvorišta. To iskustvo, taj trenutak, vrlo je teško ne razmišljati o toj uspomeni čak i posle toliko vremena. To je to (smeši se).

Aurelja Kadriu: Kako ste nastavili posle rata?

Mihane Salihu-Balja: Nastavila sam da dišem ponovo (smeši se).

Aurelja Kadriu: Mislim, šta Vam se dešavalo u privatnom životu?

Mihane Salihu-Balja: Posle rata, posle rata... Pre rata, tokom rata, sad je to problem jer... fizički rat, bitka je bila gotova... rat nije bio gotov '99. i još uvek nije gotov. Taj kontinuitet koji vas prati zbog iskustva, emocija, bola, vaših rana iz tog vremena će vas pratiti jako dugo. Ali tada sam rekla, i još uvek imam isto mišljenje da rat privodi kraju, fizički rat, i moram da se spremim za posao sutra jer je to bio jedini način da se preživi...

Nastavila sam da radim za Švajcarsku misiju tada. I na prvom danu posla, ne u junu nego u julu '99. izašli smo na teren da snimimo situaciju, sakupimo podatke, upoznamo ljude, vidimo njihove

svakodnevne potrebe i brige o postojanju, skloništu. Ljudi su se najviše uključili, i organizacije da probude ovu naciju... to se jako brzo razvijalo. Mislim, ostavilo je utisak na mene to što ljudi nisu uvek čekali da im neko pomogne, krenuli su sami da grade kuće. Pomoć dijaspore je impresivna!

Mi mislimo da oni moraju, ali ljudi su stvarno ostavili sve tu, oni su investirali u ljudske živote, gradili su kuće. Mislim, nisu čekali da im neko sagradi kuću, oni su stvarali sopstvena rešenja. Ali s druge strane, šteta je bila toliko velika, ne samo fizička i materijalna šteta, sve sagorele kuće i to, nego isto i šteta ljudskom biću. Mislim, bez obzira na našu volju i to što smo radili, nismo uspeli da sarađujemo u svakom aspektu.

Na primer, radili smo na rekonstrukciji, skloništima i hrani... Ali nismo upseli da radimo sa rehabilitacijom traume. S druge strane, još jedan ključni trenutak i društveni teret su oni koji su nestali. Niko ne prihvata da govori ili da prizna da su ubijeni oni koji su nestali, uvek postoji nada da su oni negde i da će se vratiti. To je još jedna posledica i to posledica nedostatka prilika da naše društvo napreduje u tom pravcu. Radilo se na tome, bilo je pokušaja, ali to nije bilo dovoljno.

Onda, tretman raznih kategorija, da li su to žene koje su ostale bez muževa, samohrane majke koje su postale ratne udovice, žrtve seksualnog silovanja, jer je bilo žrtava silovanja tokom rata, posledice koje nastaju... deca koja su ostala bez roditelja. Bilo je pokušaja da se radi dosta na tome, ali potrebe su jako velike a naše prilike su jako male.

Tako da postoji potreba da se radi sa ženama koje su žrtve seksualnog nasilja tada, i da im se izgrade kuće tako da bi imale sklonište i hranu. Bilo je mnogih pokušaja u drugim aspektima, ali potrebe su toliko velike, dok je bilo jako malo prilika. Svetla strana ovoga je nesreća što su škole odmah otvorene posle rata (smeši se). To je bio trenutak buđenja ovog društva.

Tako da je rat gotov, sad moramo da nastavimo s našim životima. Spremnost ljudi da prevaziđu svoj emotivni i fizički bol, da se vrate svojim životima im je omogućilo da... Jer su očekivanja bila visoka, i ljudi su mislili samo o prevazilasku toga i o tome da im bude bolje. A taj entuzijazam je trajao samo dve-tri godine, dok se ljudi nisu vratili u stanje društvenog očajanja, kog sam i ja bila deo.

Dakle to je taj posleratni period, očekivanja, lečenje, duhovna rehabilitacija. Želja za promenom, za buđenjem. Društveni očaj, želja za nezavisnošću. S druge strane, nedostatak prilika za toliko stvari u ovoj zemlji. To su izazovi koji su još uvek prisutni čak i posle 18 godina.

Aurelja Kadriu: Šta se dešavalo s Vama u međuvremenu? Do kada ste radili?

Mihane Salihu-Balja: U međuvremenu sam radila za razne organizacije. 2000, da, 2001. bila sam u obrazovnoj poseti u Južnoj Africi, imalo je veze sa međuetničkim i međureligioznim sukobima. Onda sam nastavila na Humanističkoj akademiji u Lilehameru, Norveškoj, u polju dijaloga i menadžmenta konflikta. Duže vreme sam radila na raznim programima za međuetničkim i međureligioznim sukobima. I tako (smeši se), još uvek sam tu. Volim da radim u tom polju.

Ti su neki trenuci mog života... Postala sam majke 2007. Imam ćerku koja se rodila 2007. godine. Tokom tog perioda, radila sam sve do tada, onda sam bila nezaposlena neko vreme, ostala sam bez posla nakon što sam se porodila. Radila sam jednu godinu 2011 na prevenciji sukob, onda sam opet bila nezaposlena. Rodila sam sina 2012. i još uvek sam nezaposlena otada. To se dešava kod mene.

U međuvremenu sam se upisala na master studije (smeši se). Možda je u malo kasnom periodu života. Iako mi to nisu prve master studije, ali su prve ovde, na odseku sociologije. Odsek sociologije u sklopu Filozofskog fakulteta.

Aurelja Kadriu: Koje su bile prve, izvinite?

Mihane Salihu-Balja: (smeje se) Sa akademije u Lilehameru, nastavila sam sa raznim ispitima i treninzima za međuetničke i međureligiozne sukobe, kao i razni treninzi za posredovanje sukoba, tako da je neka vrsta posla sa neprekidnim preofesionalnim razvojem. Ali ovde nema toliko međuetničkih i međureligioznih sukoba tako da sam za sad kod kuće, kao domaćica i student, kada uspevam (smeši se). To je to ukratko.

Aurelja Kadriu: Dakle nemate ništa da dodate? U stvari, imam još jedno kratko pitanje koje mislim da će objasniti kontekst. Na samom početku ovog intervjua ste pomenuli igru Partizana i Nemaca, o čemu je to bilo?

Mihane Salihu-Balja: Ta igra se odnosi na film *Boško Buha* (smeši se).

Aurelja Kadriu: Kako se igrala ta igra jer...

Mihane Salihu-Balja: Grupa dece su glumili Nemce a druga grupa su bili partizani. Nemci su uvek pobeđivali (smeši se). Tako je bilo, bila je igra za decu tada, jedna grupa bi se krila iza improvizovanog zida, i imali smo igračke u obliku pištolja, ili od drveta ili plastike ili... Mislim, to je bila igra. Jedni su bili partizani a drugi Nemci. Nekad smo se menjali, ali Nemci bi uvek pobedili, jer je to bilo pod uticajem sistema. Ta igra se nije samo igrala ovde, nego po celoj bivšoj Jugoslaviji. Igrala se i u Albaniji takođe, ali ne partizani i Nemci nego partizani i drugi.

To se igralo u socijalističkim zemljama. Mislim, vrsta zabave ali pod uticajem sistema. Jer smo bili pioniri tada, i svako ko je išao u prvi razred, postajao je pionir. To je bio uticaj vremena, mislim, pričamo o '70ima, rat se završio '45. a mi smo se još uvek igrali partizana i Nemaca. Mislim, nama je nametnuta ideja da smo partizani (smeje se). Naravno bilo je dobro biti partizan jer biste uvek pobedili, ali čak iako ste bili Nemač, igra je igra, ima svoja pravila. Partizani bi uvek pobedili.

Aurelja Kadriu: U redu, ako nemate ništa da dodate, htela bih da Vam se zahvalim na intervjuu.

Mihane Salihu-Balja: To je to. Nemam ništa da dodam osim možda da kažem da je životno iskustvo neprocenjivo. To je nešto posebno, ali kad bih imala priliku da se vratim na početak, uradila bih iste

stvari opet. Možda ne sa istim ljudima, ako bih mogla da promenim ljude, uradila bih to, ali mislim da bih sve isto uradila.

Aurelja Kadriu: Hvala Vam puno!

Mihane Salihu-Balja: Ništa (smeši se).